

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Zij doen verslag van hun eigen ervaringen en inzichten en volgen daarbij het spoor dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Frank van Gemert: f.vangemert@rechten.vu.nl.

Kraken in Amsterdam; dubbele observatie revisited

Frank van Gemert, Rutger Visser en Deanna Dadusc

Inleiding

In tegenstelling tot andere Europese landen is kraken in Nederland niet verboden. Dat wil zeggen, eind 2009 is er een meerderheid in de Tweede Kamer voor een wetsvoorstel dat kraken zal verbieden, maar op het moment dat we dit schrijven moet de Eerste Kamer nog akkoord gaan met dat voorstel. Het ongewenst in gebruik nemen van andermans woning en het bestrijden van leegstand zijn vaste elementen in de discussie rond deze wet in wording. Daarnaast is de laatste jaren ook vaak gesproken over een toename van geweld en over de rol die buitenlanders spelen in de kraakbeweging. Aan de Vrije Universiteit is in de loop van 2009 een onderzoek uitgevoerd met het doel een actueel beeld te geven van de kraakscene in Amsterdam (Van Gemert et al., 2010). Belangrijke aandachtsgebieden waren de achtergronden van krakers, hun motieven, hun betrokkenheid bij andere sociale bewegingen en de organisatie van de kraakbeweging. Om dit te achterhalen is (beperkt) literatuur bestudeerd en een reeks interviews gehouden met mensen van politie, Openbaar Ministerie, gemeente Amsterdam en met een aantal krakers. Zicht op wat zich afspeelt *binnen* de kraakscene, is vooral verkregen door middel van participerende observatie.

We bespreken in dit artikel de samenwerking in het team dat dit onderzoek uitvoerde. In het bijzonder komt de betekenis aan bod van het feit dat niet één, maar twee veldwerkers observaties verrichtten. Dit heeft invloed gehad op zowel het verzamelen als het interpreteren van de data. We beschrijven hoe de samenwerking tot stand is gekomen en hoe deze in de praktijk verliep. We maken hierbij een vergelijking met twee artikelen die eerder verschenen in deze KWALON-rubriek.

Eerdere gezamenlijke observaties

Van Gemert (2004) doet verslag van een onderzoek naar een criminele jeugdgroep van Marokkaanse jongens dat hij uitvoerde met Mark Fleisher, een Amerikaanse collega. In dat artikel wordt gewezen op de meerwaarde van het gezamenlijk 'hand-in-hand' observeren van dezelfde gebeurtenissen. De aandacht van deze twee onderzoekers werd soms getrokken door verschillende dingen. Door hun achtergrond en ervaringen hadden ze uiteenlopende verwachtingen van wat zou gaan gebeuren. Dat kwam onder andere aan de oppervlakte bij een ontmoeting tussen Marokkaanse jongens en de politie. Fleisher verwachtte een krachtig optreden van agenten, terwijl Van Gemert juist dacht dat de

jongens iets zouden doen. De onderzoekers letten niet op dezelfde dingen en registreerden daarom ook uiteenlopende zaken. Gevolg was dat zij gedwongen werden om kritisch naar hun verslagen en naar hun interpretaties te kijken.

In een ander artikel schrijft Rutten (2007) over een onderzoek naar de sociale relaties tussen de Patidars (een boerenkaste) in Londen en hun familieleden in de dorpen in Gujarat (India). Hij voerde dat uit met zijn Indiase collega Gurubhai Patel. Waar Rutten zichzelf als een 'blanco' buitenstaander betitelt, bleek dat niet te gelden voor Patel. Ook hij kende de respondenten niet vooraf, maar vanwege zijn hogere kasteoppositie kon hij moeilijk de rol van geduldige buitenstaander innemen. Rutten spreekt van de 'buitenstaande binnenstaander' en doelt daarmee op het werk van antropologen die in hun 'eigen achtertuin' onderzoek doen. Hij gaat niet in op verschillen van focus en registratie, maar wijst op de posities in het veld die door de achtergrond van de onderzoekers ook gevolgen kunnen hebben voor wat zij (kunnen) observeren.

Toegang, taal en achtergrond

Het onderzoek naar krakers ging van start met één veldwerker. Hij was student criminologie en had in het kader van zijn studie een onderzoek naar krakers gedaan. Hij ging verder met waar hij eerder aan begonnen was: het bezoeken van allerlei aan kraken gerelateerde activiteiten, zoals feesten en demonstraties, of locaties, zoals volkskeukens en kraakpanden. Deze veldwerker was dus al bekend met de stad Amsterdam en met aspecten van de kraakscene. Een deel van wat zich afspeelde was voor hem echter niet te volgen. De Amsterdamse kraakscene bestaat namelijk voor een substantieel gedeelte uit buitenlanders en een deel van hen is de Nederlandse noch Engelse taal machtig. Zo kwam het voor dat deze veldwerker een kraakactie bijwoonde, waar van de vijftien aanwezigen slechts twee personen voldoende Engels beheersten om een gesprek te kunnen voeren. Niemand sprak Nederlands. Deze buitenlanders waren voor de Nederlandse veldwerker als respondenten niet goed bruikbaar. Hij kon ze weliswaar observeren, maar zonder verdere communicatie is dat een kille manier van data verzamelen die veel vragen onbeantwoord laat.

Uitbreiding van het team was wenselijk, liefst met een veldwerker die het Italiaans, Spaans en/of Pools machtig zou zijn. Een Italiaanse studente, die in een exchange-programma aan de VU studeerde, meldde zich. Zij was bekend met de kraakscene van Milaan, had belangstelling voor het onderwerp en was bereid haar verblijf in Nederland te verlengen. Net als de Nederlandse student, besloot zij aan het eind van de rit om haar scriptie over dit onderwerp te gaan schrijven. Het lukte haar in contact te komen met de tot dan toe moeilijk bereikbare Italiaanse en Spaanse krakers.

De twee veldwerkers hadden een verschillende achtergrond en benaderden de kraakscene elk op hun eigen manier. Voor de Nederlandse onderzoeker stond de kraakscene ver van zijn gebruikelijke leven af, wat betekende dat er af en toe sprake was van een kleine cultuurschok. Dat hielp hem om elementen te belichten, zoals omgangsvormen, manier van kleden en hygiëne, die insiders niet meer zouden opvallen. De Italiaanse veldwerker beschikte, zoals gezegd, over contacten in de kraakscene in haar eigen land. Zodoende kon zij de Nederlandse scene vergelijken met de gang van zaken in Italië. Dit bracht

interessante verschillen aan het licht en maakte het mogelijk om het gedrag van buitenlandse krakers beter te begrijpen. Zo is hun houding ten opzichte van de politie te plaatsen wanneer men zich rekenschap geeft van het politieoptreden in Italië, dat bepaald anders is dan de werkwijze van Nederlandse sterke arm, die sinds de beruchte jaren tachtig vooral de-escalatie beoogt. Gezien deze ervaringen, legden de beide veldwerkers verschillende accenten in de verslagen van hun observaties. Dat resulteerde in een bredere kijk op wat zich afspeelde in de Amsterdamse kraakscene.

Twee zien meer dan één

De kraakscene in Amsterdam bestaat uit verschillende groepjes die over de stad verspreid zijn. Vijf locaties, waar op vaste tijden een kraakspreekuur (KSU) is en vaak ook maaltijden worden bereid (volkskeuken of 'voku'), zijn belangrijke ontmoetingspunten die men kan zien als decentrale kernen. Het kan voorkomen dat er kraakspreekuur wordt gehouden in Amsterdam-Oost, terwijl men tegelijkertijd een demonstratie voorbereidt in Amsterdam-West. Er vinden voortdurend veel verschillende gebeurtenissen plaats die één enkele veldwerker niet goed in kaart kan brengen, dat is een tweede reden om een veldwerker aan het team toe te voegen.

Ook in situaties waarin beide onderzoekers dezelfde gebeurtenis bezoeken, bleek dat een voordeel. Soms gebeurt er zo veel, dat één persoon dat niet kan omvatten. Twee veldwerkers komen dan tot een verdeling van taken. Zo kwam het voor dat bij een kraakactie een van de veldwerkers in het pand was, terwijl de ander buiten op straat de zaak gadesloeg. De mensen die binnen waren, barricadeerden de deur en de veldwerker maakte mee hoe de spanning opliep bij het wachten op de politie. De andere veldwerker was buiten, waar de mensen verveeld rondhingen en geen idee hadden van de nervositeit in het pand. Eén veldwerker had nooit beide uiteenlopende ervaringen van deze ene kraakactie kunnen observeren. Hier waren de veldwerkers niet alleen in staat om dezelfde kraakactie vanuit twee verschillende posities te observeren, ze konden achteraf ook vaststellen dat er minimaal contact tussen de binnen- en buitenploeg was geweest. Toen een van de veldwerkers zich bij een pas gekraakt pand bevond dat naar alle waarschijnlijkheid diezelfde dag weer door de politie ontruimd zou gaan worden, kwam een tweede paar ogen goed van pas. De andere veldwerker werd gebeld en spoedde zich naar de aangegeven plaats. Na uren waarin krakers op de stoep zaten te wachten en de politie koffie dronk, eindigde de dag met een peloton ME, dat de straat schoonveegde en het pand ontruimde. Na afloop bleek dat, hoewel beide observanten grotendeels hetzelfde beschreven, de twee observatieverslagen elkaar op meerdere punten aanvulden.

Observeren, noteren, reflecteren

De twee veldwerkers hadden onderling veel contact. Zij spraken iedere week minimaal één keer af op een aan het onderzoek gerelateerde plek. Tijdens deze ontmoetingen werd niet alleen samen geobserveerd, maar dan wisselden ze ook informatie uit. Waar wordt een kraakactie voorbereid? Welke panden zullen worden ontruimd? Wat zullen krakers doen, wordt er verzet geboden?

Wekelijks, soms tweewekelijks, spraken de veldwerkers met de teamleider. De input voor deze gesprekken waren steeds de *fieldnotes* van de veldwerkers. Die werden enkele dagen voor de bijeenkomst opgestuurd, zodat alledrie de verschillende teksten hadden gelezen. In de praktijk betekende dit dat werd gesproken over recente gebeurtenissen. Het is van belang om op te merken dat gebeurtenissen pas werden besproken nadat de veldwerkers er zelf *fieldnotes* van hadden gemaakt. Dit voorkomt dat een veldwerker door een gesprek tot andere inzichten komt en zijn of haar rapportage hierop aanpast. Van het begin af aan is er veel nadruk gelegd op het onafhankelijk van elkaar maken van uitgebreide en gedetailleerde *fieldnotes*. Dit was voor veldwerkers een zeer tijdrovende en daarom weinig aantrekkelijke bezigheid. Voor de besprekingen in het team waren de *fieldnotes* echter van grote waarde, want zo gaven de veldwerkers tekst en uitleg over wat er gebeurde in de kraakscene aan elkaar en aan een buitenstaander: de teamleider. Het was mogelijk dat de bevindingen van de veldwerkers ter discussie stonden, want hun aantekeningen kwamen soms overeen, maar op andere momenten spraken ze elkaar tegen of vulden elkaar aan. Vooral aan het begin van het onderzoek was er discrepantie. Als er verschillen waren, werd steeds gezocht naar een verklaring voor die verschillen.

Niet iedereen hecht dezelfde betekenis of geeft dezelfde interpretatie aan een gebeurtenis. Twee veldwerkers en een teamleider hebben elk een verschillende achtergrond, ervaring en kennis. Wat zij zien, horen en (daarover) lezen, kan leiden tot uiteenlopende interpretaties van wat er gebeurde. Het persoonlijke perspectief (de 'bril') van een veldwerker vertaalt zich naar de *fieldnotes* die hij/zij maakt. Dat persoonlijke perspectief speelt echter ook een rol wanneer een veldwerker of de teamleider *fieldnotes* leest die een ander heeft opgeschreven. Dit kan vragen oproepen. Klopt dat wel? Heb ik dat ook gezien? Is dat een juiste interpretatie van wat er gebeurde? In de wekelijkse gesprekken werden de verschillende perspectieven, expliciet of impliciet, tegenover elkaar geplaatst. Dit resulteerde in discussie en in voortdurende reflectie. Steeds waren de *fieldnotes* daarvoor de aanleiding, vervolgens konden veldwerkers toelichting en uitleg geven. Een belangrijk gevolg van deze werkwijze was dat het de accuratesse van de veldwerkers bij het opschrijven van de *fieldnotes* vergrootte.

Oude en nieuwe vragen

Tijdens de wekelijkse gesprekken werd besproken welke gegevens in de loop van het onderzoek waren verzameld en wat nog niet bekend was. Uiteraard werden hierbij de onderzoeksvragen als richtsnoer gehanteerd, maar daarnaast waren ook de bevindingen zelf richtinggevend. Kwesties die aanvankelijk niet omschreven waren en die onverwacht aan het licht kwamen, bleken zeer relevant. Als voorbeelden kunnen dienen het feit dat zoveel buitenlanders slecht hun talen spreken en de organisatie in decentrale kernen. Vooraf waren daarover geen gegevens beschikbaar. Een andere belangrijke lacune betrof Poolse krakers. We beschikten amper over informatie over hen, terwijl verhalen over incidenten met deze groep in de beeldvorming over krakers veel gewicht leken te hebben. De veldwerkers gingen gericht op zoek naar Poolse respondenten. Bestaande contacten en bronnen werden nogmaals bezien en zo vonden we, na wat *theoretical sampling* kan

worden genoemd, ook deze groepering. Het werd ook duidelijk waarom deze groep niet eerder in het vizier was gekomen. De Poolse krakers opereren autonoom en houden zich goeddeels afzijdig van de rest van de kraakscene in Amsterdam.

De eerste maanden kwamen steeds nieuwe onderwerpen en richtingen naar voren, maar naarmate het onderzoek vorderde, leidde de verkregen informatie steeds vaker tot antwoorden, in plaats van tot meer vragen.

Dubbele observatie en het etnografisch proces

In het onderzoek naar krakers in Amsterdam heeft het inzetten van twee veldwerkers tot bevredigende resultaten geleid. Met twee personen kon meer geobserveerd worden, dat gold bij zowel separate als gezamenlijke observaties. Daarnaast maakte een tweede veldwerker met een andere achtergrond het mogelijk toegang te krijgen bij specifieke subgroepen in de kraakscene. Dit laatste aspect komt in grote lijnen overeen met de bevinding van Rutten (2007) dat veldwerkers door hun achtergrond wel of juist niet in de positie verkeren om data te kunnen verzamelen. Dat de achtergrond van veldwerkers mede bepalend is voor wat zij registreren, zoals Van Gemert (2004) schreef, is ook in dit onderzoek naar voren gekomen.

Marks en Wester (2008) beschrijven etnografisch onderzoek als een proces van ontdekking, nadere invulling en uitwerking. Gegevensverzameling, analyse en reflectie herhalen zich steeds in overlappende fasen. Het onderzoek naar krakers sluit goed aan bij deze karakterisering. Wij willen daar echter aan toevoegen dat 'dubbele observatie' en het uitvoerig en nauwgezet maken van fieldnotes ervoor hebben gezorgd dat die reflectie niet het karakter had van navelstaren of van een *monologue intérieur*, maar van een open discussie die werd gevoerd met data als heldere argumenten. Wij herkennen ons daarom niet in de geringschattende kwalificatie die Marks en Wester (2008: 14) in navolging van Smaling (1987) hanteren, als zij etnografen betitelen als onderzoekers die zichzelf, net als de Baron van Münchhausen, aan de eigen haren uit het moeras omhoogtrekken.

Literatuur

Gemert, F. van (2004). Gedeelde observatie is dubbele observatie. *Kwalon* 25, 9(1), 33-38.
Gemert, F. van, Siegel, D., Visser, R., Dadusc, D. & Brouwers, C. (2010). *Kraken anno 2009*. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Marks, H. & Wester, F. (2008). Etnografie, geldigheid van de Baron van Münchhausen. *Kwalon* 37, 13(1), 3-14.

Rutten, M. (2007). Samenwerken met een Indiase collega. *Kwalon* 35, 12(2), 19-24.

Smaling, A. (1987). *Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek*. Lisse: Swets en Zeilinger.